

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ВУЖЕЙКО МИРОСЛАВА ВІКТОРІВНА

Допускається до захисту:
завідувач кафедри політології
та державного управління
д.політ.н., професор
_____ Чальцева О.М.
« ____ » _____ 20__ р.

**ТРАНСФОРМАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ
В КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ**

Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування
Кваліфікаційна робота

Науковий керівник:
Ягунов Д.В., доцент кафедри
політології та державного управління,
д.політ.н., доцент
Оцінка: ____ / ____ / ____
(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)
Голова ЕК: ____ (підпис) _____

АНОТАЦІЯ

Вужейко М.В. Трансформація місцевого самоврядування в Україні в контексті зарубіжного досвіду

Магістерська робота присвячена дослідженню трансформації системи місцевого самоврядування в Україні в контексті імплементації зарубіжного досвіду, зокрема шведської та польської моделей децентралізації. Метою роботи є теоретичне обґрунтування та аналіз політико-правових, організаційних і соціальних аспектів розвитку місцевого самоврядування в умовах реформ, що відбуваються в Україні з 2014 року. Об'єктом дослідження є інститут місцевого самоврядування як елемент публічної влади, а предметом — механізми його трансформації та запозичення європейських практик управління територіями. Методологічну основу становлять інституціональний, функціональний, системний, порівняльний та соціологічний підходи. У роботі розкрито генезу місцевого самоврядування, проаналізовано роль державної влади та громадянського суспільства у розвитку локальної демократії, визначено ключові напрями адаптації польського та шведського досвіду в Україні. Наукова новизна полягає в комплексній оцінці впливу європейських моделей на формування спроможних громад, демократизацію управління та підвищення рівня участі населення у прийнятті рішень. Практичне значення результатів полягає в можливості їх застосування в діяльності органів місцевого самоврядування, формуванні локальних стратегій розвитку, удосконаленні нормативно-правового забезпечення реформи децентралізації та відновлення територій у воєнний і післявоєнний період.

Ключові слова: місцеве самоврядування, децентралізація, територіальні громади, європейський досвід, локальна демократія.

ABSTRACT

Vuzheiko Myroslava. Transformation of local self-government in Ukraine in the context of foreign experience

The master's thesis is devoted to the study of the transformation of the local self-government system in Ukraine in the context of the implementation of European experience, particularly Swedish and Polish decentralization models. The purpose of the research is to provide a theoretical justification and analysis of the political-legal, organizational, and socio-economic aspects of local self-government development under the reforms launched in Ukraine since 2014. The object of the research is local self-government as a component of public authority, while the subject is the mechanisms of its transformation and the adoption of advanced European governance practices. The methodological basis of the study includes institutional, functional, systemic, comparative, and sociological approaches. The thesis reveals the genesis of local self-government, analyzes the role of the state and civil society in strengthening local democracy, and identifies the key directions of adapting Polish and Swedish experience in Ukrainian conditions. The scientific novelty lies in a comprehensive assessment of the influence of European models on the formation of capable territorial communities, democratization of governance, and enhancement of citizen participation in decision-making. The practical significance of the obtained results consists in the possibility of applying them in the activities of local self-government bodies, the formation of local development strategies, the improvement of regulatory support for decentralization reform, and the restoration of war-affected territories in wartime and post-war periods.

Key words: local self-government, decentralization, territorial communities, European experience, local democracy.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ПОЛІТИЧНОГО ІНСТИТУТУ В УКРАЇНІ	8
1.1 Генеза предмета дослідження та поняття місцевого самоврядування	8
1.2 Загальні моделі та теоретико-методологічні підходи дослідження місцевого самоврядування	12
1.3. Політико-правові аспекти діяльності інституту місцевого самоврядування в Україні	17
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗДІЙСНЕННІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ	26
2.1. Вплив держави на розвиток місцевих самоврядних політичних процесів ..	26
2.2. Роль громадянського суспільства у здійсненні місцевого самоврядування в Україні	30
РОЗДІЛ 3. РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ	37
3.1. Запозичення зарубіжного досвіду реформування в умовах України	37
3.2 Вектори реформування місцевого самоврядування у Вінницькій області ...	42
ВИСНОВКИ.....	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	50

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю комплексного аналізу процесів трансформації місцевого самоврядування в Україні у зіставленні з практиками країн ЄС, що дозволяє визначити дієві механізми, які можуть бути ефективно адаптовані до українських реалій. Додаткову значущість теми підсилюють сучасні виклики, пов'язані з війною, відновленням територій, необхідністю розширення спроможності громад та пошуком оптимальних моделей публічного управління в умовах обмежених ресурсів.

Місцеве самоврядування є одним із ключових інститутів демократичної держави, що забезпечує участь громадян у вирішенні питань місцевого значення, формує підґрунтя для розвитку ефективної системи публічного управління та сприяє підвищенню якості життя населення. У контексті сучасних суспільно-політичних трансформацій в Україні питання удосконалення моделей місцевої демократії набуває особливої ваги, оскільки від ефективності функціонування місцевого самоврядування залежить стійкість державності, рівень публічних послуг та здатність громад відповідати на внутрішні й зовнішні виклики.

Починаючи з 2014 року, Україна здійснює одну з наймасштабніших реформ у своїй історії — реформу децентралізації. Її основою стало прийняття низки нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015), Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997), а також внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України, що створили передумови для формування фінансово спроможних громад. Реформа спрямована на передачу повноважень «на місця», розширення ресурсної бази громад і формування нової системи територіальної організації влади.

Водночас важливою складовою трансформації українського місцевого самоврядування є врахування зарубіжного досвіду. Моделі самоврядування Швеції, Польщі, Німеччини та інших європейських держав демонструють високий рівень адміністративної автономії, дієві механізми фінансової

децентралізації, а також розвинений інститут місцевої демократії, що базується на активній участі громадян. Зокрема, польська реформа самоврядування 1990–1999 років та шведська модель комунального управління нерідко розглядаються як орієнтир для вдосконалення управлінських практик в Україні.

Мета дослідження — виявити специфічні особливості трансформації місцевого самоврядування в Україні в контексті зарубіжного досвіду та визначити можливі напрями подальшого реформування на основі адаптації ефективних практик європейських держав.

Об'єкт дослідження — трансформація інституту місцевого самоврядування в Україні.

Предмет дослідження — адаптація інституту місцевого самоврядування в Україні до моделей зарубіжних управлінських практик.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати генезу поняття місцевого самоврядування та його теоретико-методологічні засади.
2. Розкрити політико-правові основи функціонування місцевого самоврядування в Україні.
3. Дослідити роль держави та громадянського суспільства у здійсненні місцевого самоврядування.
4. Визначити можливості використання зарубіжного досвіду в умовах України.
5. Проаналізувати регіональні особливості реформування, зокрема у Вінницькій області.
6. Сформулювати пропозиції щодо подальших векторів розвитку місцевого самоврядування.

Під час дослідження були використані загальнонаукові та спеціальні **методи**: аналіз і синтез, інституційний метод, порівняльно-правовий аналіз, системний підхід, методи контент-аналізу, статистичного аналізу, а також методи аналізу публічної політики.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні ключових напрямів адаптації зарубіжних моделей до українських умов та в обґрунтуванні можливостей удосконалення регіональної політики розвитку місцевого самоврядування на прикладі Вінницької області.

Практичне значення полягає в можливості використання результатів дослідження органами місцевого самоврядування, державними структурами та громадськими організаціями для підвищення ефективності управлінських рішень та імплементації європейських практик.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна (магістерська) робота виконана в рамках тематичного плану НДР Донецького національного університету імені Василя Стуса ініціативного фундаментального дослідження кафедри політології та державного управління: «Публічна політика і державне управління в умовах війни та повоєнного відновлення України» (реєстраційний номер 0123U101423).

Апробація результатів дослідження. За темою кваліфікаційної роботи підготовлено 1 наукову публікацію для участі у Міжнародній науково-практичній конференції «Сталий розвиток економіки та суспільства» (20.07.2025 м. Суми).

Структура роботи відповідає меті та завданням і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ПОЛІТИЧНОГО ІНСТИТУТУ В УКРАЇНІ

1.1 Генеза предмета дослідження та поняття місцевого самоврядування

Місцеве самоврядування є фундаментальною складовою демократичної політичної системи, що забезпечує участь населення у здійсненні влади на місцях і гарантує самостійне вирішення питань, пов'язаних із розвитком територіальних громад. Еволюція інституту місцевого самоврядування має давню історію, що бере початок у середньовічних міських комонах Європи, де вперше виникли автономні органи управління, які були здатні самостійно регулювати життєдіяльність громади без втручання монархів чи феодалів [1; 4]. Протягом століть місцеве самоврядування розвивалося під впливом політичних і соціальних трансформацій, набуваючи нових змістових рис і функцій.

Перші елементи місцевої автономії простежуються ще у давньогрецьких полісах та римських муніципіях, які мали розвинену систему самоврядних органів та певний рівень автономії у вирішенні внутрішніх справ. У середньовічній Європі системи місцевого управління набули розвитку в рамках феодалних відносин, де міста отримували статус «вільних громад» та формували власні органи влади. Особливо значущим був досвід німецьких земель, які започаткували традицію міського самоврядування на основі Магдебурзького права. Ця модель згодом поширилася на значну частину Центральної та Східної Європи, включно з українськими землями.

У XIX столітті формування сучасного розуміння місцевого самоврядування пов'язується з розвитком ліберальних теорій держави та адміністративного устрою. У Великій Британії було започатковано практику розмежування повноважень між центральною владою та місцевими органами, що знайшло відображення у Municipal Corporations Act 1835 — одному з перших документів модерної муніципальної реформи. У Франції під впливом ідей революції кінця

XVIII століття виникла концепція комун, заснована на принципах демократичної участі та територіальної автономії. У Німеччині місцеве самоврядування розвивалося відповідно до принципів правової держави, що передбачало значну правову визначеність та інституційну стабільність муніципальних структур.

Наукова думка XIX—XX століть поступово формувала концептуальні підходи до розуміння місцевого самоврядування. Одним із ключових є державницький (етатистський) підхід, відповідно до якого місцеве самоврядування розглядається як частина державного механізму управління. Представники цього підходу, зокрема Лоренц Штейн, наголошували, що органи місцевого самоврядування повинні діяти в межах державних інтересів і забезпечувати реалізацію державної політики на місцях.

Протилежною є концепція суспільного (громадівського) самоурядування, що виникла під впливом ідей Алекс де Токвіля. Згідно з цією теорією, місцеве самоврядування є невід'ємним правом територіальної громади самостійно розпоряджатися своїми справами, а його інституції — це форми самоорганізації суспільства, а не державні структури.

Порівняння різних теорій дає можливість простежити дві головні тенденції розвитку місцевого самоврядування. Перша — посилення державного контролю задля підтримання цілісності держави; друга — надання громадам ширших автономних повноважень. Реалізація цих підходів у різних країнах формувала унікальні моделі самоуправління, які поєднують елементи централізації та автономності.

У другій половині XX століття з поширенням концепцій децентралізації та публічного менеджменту сформувався змішаний, або муніципальний підхід, який поєднує елементи державницької та громадівської моделей. Цей підхід передбачає, що місцеве самоврядування є одночасно інститутом громадянського суспільства та частиною системи публічної влади. Саме змішана модель була відображена в Європейській хартії місцевого самоврядування (1985), яка визначає місцеве самоврядування як право і спроможність територіальної громади «регулювати і управляти суттєвою частиною публічних справ в

інтересах населення» [8]. Основний принцип документа – самостійність територіальних громад у межах Конституції та законів держави.

Питанням розвитку місцевого самоврядування присвячено праці багатьох класиків політичної і правової думки, зокрема А. де Токвіля, Р. фон Гнейста, Й. Альтузіуса, Д. Бонгофера, а також сучасних українських дослідників — О. Батанова, І. Грицака, А. Лелеченка, В. Куйбіди, А. Ткачука та інших. Їхні дослідження підкреслюють, що інститут місцевого самоврядування розвивався нерівномірно під впливом економічних, політичних і культурних чинників

В Україні інституціоналізація місцевого самоврядування має глибокі історичні корені.

Українська традиція місцевого самоврядування формувалася під впливом різних європейських моделей. В українських містах ранньомодерного періоду широко застосовувалося Магдебурзьке право, яке заклало інституційну основу міського управління та судочинства. У козацько-гетьманську добу громади мали право обирати місцевих отаманів, вирішувати питання землекористування, забезпечувати правосуддя на місцях [5;6]. Проте радянський період призвів до фактичної втрати самоврядності: формально існували місцеві ради, але реальну владу зосереджували партійні структури, що відтворювало жорстко централізовану систему управління [7].

У період національно-визвольних рухів XIX–XX століть ідея громади як самоврядного об'єднання стала ключовою у суспільно-політичних концепціях М. Драгоманова та М. Грушевського.

Після проголошення незалежності України Конституція 1996 року закріпила місцеве самоврядування як окрему форму публічної влади, що діє в інтересах територіальних громад [1]. Прийняття у 1997 році Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначило правові, фінансові та організаційні засади функціонування органів влади на місцях, проте реальна автономія ще тривалий час залишалася обмеженою через централізацію ресурсів і контроль з боку державних адміністрацій [3].

Кардинальні зміни розпочалися з ухвалення реформи децентралізації у 2014 році, що передбачила формування спроможних громад, передачу значних повноважень на місцевий рівень, розширення фінансової бази та встановлення механізмів прозорості та підзвітності влади перед громадянами [9;10]. У результаті органи місцевого самоврядування отримали більше можливостей для управління розвитком територій, що суттєво підвищило їх роль у політичній системі держави.

В українському контексті питання змісту та місця місцевого самоврядування в системі влади залишається предметом активної дискусії. Як підкреслює Н. Камінська, у національній науковій традиції виділяють «політико-правовий» та «правовий» підходи до визначення сутності місцевого самоврядування [17]. Перший передбачає природне право громади на самостійне вирішення місцевих питань, другий — юридичне закріплення автономії територіальних спільнот і встановлення меж втручання держави.

Конституція України визнає місцеве самоврядування самостійною формою публічної влади (ст. 7), а ст. 140 визначає його сутність як право територіальної громади вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України [1]. У працях Ю. Шемшученка наголошується, що місцеве самоврядування є формою реалізації народовладдя, яка базується на участі громадян у прийнятті рішень, обранні представницьких органів та здійсненні контролю за ними [22].

Сучасне розуміння місцевого самоврядування базується на ідеях субсидіарності та децентралізації, згідно з якими влада повинна бути максимально наближена до громадян, а рішення мають ухвалюватися на тому рівні, де вони можуть бути реалізовані найбільш ефективно.

Поняття місцевого самоврядування в сучасному науковому дискурсі трактується як гарантоване державою право та реальна здатність територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення, забезпечувати баланс публічних інтересів та брати участь у суспільному управлінні. Таким чином, місцеве самоврядування поєднує у собі правовий статус, організаційну

структуру та соціальну функцію – створення середовища для розвитку демократії та сталого розвитку суспільства [17].

Отже, генеза місцевого самоврядування демонструє багатовікову еволюцію управлінських практик та концепцій, що стали підґрунтям сучасних моделей територіального управління. В Україні цей інститут пройшов складний шлях становлення — від магдебурзьких міських комун до сучасних об'єднаних територіальних громад, що відповідає загальноєвропейським тенденціям розвитку місцевої демократії.

1.2 Загальні моделі та теоретико-методологічні підходи дослідження місцевого самоврядування

Теоретико-методологічні підходи до аналізу місцевого самоврядування сформувалися на основі політичних, правових, соціологічних та управлінських концепцій. Вони відображають зміни у взаємодії між державою, громадою та інститутами публічної влади, а також різноманіття форм організації локальної демократії в різних країнах. У сучасній науковій літературі виділяють кілька ключових моделей місцевого самоврядування та методологічних підходів до їх дослідження.

Західні дослідники часто розглядають місцеве самоврядування крізь призму дуалістичного підходу, відповідно до якого воно, з одного боку, виконує функції управління на місцевому рівні, а з іншого — є складовою частиною загальної політичної системи. Такий підхід передбачає взаємодію між вертикальними та горизонтальними рівнями влади, що дозволяє забезпечити узгодження інтересів держави та територіальних громад. При цьому місцеве самоврядування постійно зазнає впливу політичних, соціальних та економічних чинників, які формують його зміст та організаційні форми.

У працях Р. Гнейста місцеве самоврядування визначається як важливий інструмент політичної організації держави, що поєднує виконання державних функцій із представленням інтересів місцевих громад. На думку А. де Токвіля, місцеве самоврядування є школою демократії, адже сприяє формуванню

відповідального громадянина та забезпечує ефективну взаємодію між населенням і владою. Л. Дюгі, у свою чергу, підкреслював адміністративний характер місцевого самоврядування, яке, на його думку, повинно мати автономію, але діяти у межах державного контролю.

Багатство теоретичних підходів сприяло формуванню різних моделей місцевого самоврядування, що успішно функціонують у різних країнах світу. Їхнє порівняння дозволяє визначити як переваги, так і недоліки певних інституційних конструкцій та може слугувати основою для реформування системи публічної влади в країнах посткомуністичного простору [4].

Українські дослідники П. Ворона та Т. Панченко акцентують увагу на тому, що децентралізація передбачає передачу частини повноважень від центральних органів влади до органів місцевого самоврядування, що сприяє підвищенню ефективності управління. Вони наголошують, що цей процес охоплює як організаційні та функціональні зміни, так і формування здатності місцевих громад самостійно вирішувати питання розвитку територій. Державні місцеві адміністрації при цьому виконують роль посередника між державою та громадами, забезпечуючи реалізацію державної політики на місцях.

У світовій практиці найбільш поширеними є три базові моделі місцевого самоврядування: англосаксонська, континентальна (європейська) та змішана. Кожна модель формувалася під впливом історичних, культурних та політико-правових традицій.

Англосаксонська модель сформувалася у Великій Британії, США, Канаді та інших країнах з подібною правовою традицією. Для цієї моделі характерна максимальна автономія органів місцевої влади та мінімальне втручання центрального уряду. Органи місцевого самоврядування мають широкі повноваження щодо формування політики на місцях, розпорядження власними фінансами та управління комунальними службами.

Особливості англосаксонської моделі:

- високий рівень децентралізації;
- самостійність у встановленні місцевих податків і зборів;

- відсутність жорсткого адміністративного контролю;
- конкуренція між муніципалітетами як механізм підвищення ефективності.

У США важливе значення має принцип «home rule», що гарантує широкі можливості для самоорганізації місцевих громад і передбачає їхню здатність самостійно визначати власну систему управління.

Континентальна модель характерна для Німеччини, Франції, Італії та Іспанії. Вона поєднує автономію місцевих громад із суттєвим адміністративним наглядом з боку держави. У цій моделі місцеве самоврядування є частиною публічної влади, яка функціонує в межах чітко визначених компетенцій держави.

Її ключові риси:

- ієрархічна система управління;
- чітке правове регулювання діяльності муніципалітетів;
- фінансова підтримка з боку держави;
- визначення місцевих повноважень конституційними або законодавчими нормами.

У Німеччині виділяється принцип «kommunale Selbstverwaltung» — муніципальної самоврядності, яка поєднує автономію громади з високим рівнем правової визначеності та державного контролю. Французька модель вирізняється сильним префектурним наглядом, який забезпечує єдність державної політики. Континентальна модель забезпечує стабільність і правову визначеність, однак може знижувати оперативність рішень на місцях.

Багато сучасних країн, зокрема Польща, Чехія та Україна, використовують змішану модель, яка інтегрує елементи англосаксонської та континентальної традицій. Її особливістю є прагнення до розширення автономії місцевих громад у межах юридично визначеної системи публічної влади. Змішана модель місцевого самоврядування передбачає:

- автономію громад у межах законодавства;
- сильний контроль держави за законністю рішень;
- розподіл компетенцій між різними рівнями влади;

- фінансову децентралізацію, що стимулює економічний розвиток регіонів.

Польська модель реформування 1990–1999 років вважається однією з найбільш успішних у Центральній Європі. Вона базувалася на чіткій структуризації рівнів самоврядування, створенні воєводств, повітів і гмін, а також передачі широких фінансових повноважень муніципалітетам.

Теоретико-методологічні засади дослідження місцевого самоврядування формувалися під впливом розвитку політичної науки, адміністративного менеджменту та правової теорії. Місцеве самоврядування є міждисциплінарним об'єктом дослідження, що поєднує політико-правову, соціологічну, управлінську та економічну складові. Саме тому у науковому дискурсі існує низка підходів до його аналізу, які розкривають різні аспекти функціонування цього інституту.

У межах інституціонального підходу місцеве самоврядування розглядається як система формальних правил, норм та організаційних структур, що визначають діяльність територіальних громад та органів влади на місцях. Основна увага приділяється юридичним механізмам реалізації самоврядних повноважень, їх відповідності принципам законності, підзвітності та прозорості [11]. Важливе значення у цьому контексті має Конституція України та національне законодавство, які формують правову природу самоврядування.

З позицій функціонального підходу місцеве самоврядування виступає як засіб забезпечення життєдіяльності територіальних громад, задоволення потреб населення, створення умов для розвитку економічного потенціалу регіонів [15]. Функціональний аналіз дозволяє встановити зв'язок між обсягом повноважень органів місцевого самоврядування та якістю послуг, що ними надаються.

Значний внесок у розвиток наукового бачення місцевого самоврядування зробила теорія субсидіарності, що передбачає прийняття управлінських рішень на максимально наближеному до громадян рівні. Цей принцип лежить в основі сучасного розуміння децентралізації влади в європейських країнах і визначений у Європейській хартії місцевого самоврядування [2]. Його застосування сприяє

підвищенню ефективності управління, відповідальності органів влади та залученню громадськості до прийняття рішень.

Системний підхід розглядає місцеве самоврядування як частину політичної системи держави, що функціонує у взаємодії з іншими її елементами: державними адміністраціями, громадянським суспільством, партіями, бізнесом [18]. Він дає змогу аналізувати управлінські процеси у динаміці, із врахуванням зовнішніх впливів, таких як економічні кризи, воєнні загрози чи інтеграційні процеси.

Соціологічний підхід акцентує увагу на ролі громади як суб'єкта самоврядних політичних процесів. Територіальна громада розглядається як соціальна спільнота, що має спільні інтереси, цінності й почуття належності до певного простору. Від рівня активності громадян залежить якість демократії на місцевому рівні, що особливо актуально в умовах розвитку громадянського суспільства в Україні [20].

У межах концепції підходу публічного менеджменту «New Public Management» місцеве самоврядування розглядається як сервісна структура, орієнтована на підвищення якості публічних послуг, прозорість та підзвітність влади, запровадження інструментів електронного врядування і партнерства з громадою. Сильними сторонами цього підходу є:

- орієнтація на ефективність;
- використання індикаторів оцінки діяльності;
- запровадження елементів конкуренції та стратегічного управління.

Розгляд моделей і методологічних підходів показує, що місцеве самоврядування — це динамічний інститут, який потребує адаптації до історичних, культурних та економічних умов країни. Їх детальне вивчення дає змогу адекватно оцінювати розвиток місцевого самоврядування в Україні в контексті європейських процесів та визначати оптимальні напрямки трансформації. Для України важливо поєднувати:

- інституційну складову континентальної моделі;
- сервісну орієнтацію англосаксонської;

- мультирівневе управління та фінансову децентралізацію польської системи.

Саме комплексність підходів дозволяє сформувати якісну аналітичну основу для подальших реформ. Адже місцеве самоврядування є ключовим елементом демократичного врядування та одним із фундаментальних інститутів політичної системи будь-якої країни. Воно забезпечує баланс між владою держави і громадською ініціативою, дозволяючи вирішувати питання місцевого значення ефективно та наближено до потреб населення.

Таким чином, теоретико-методологічні підходи до дослідження місцевого самоврядування дають можливість комплексно оцінити його розвиток та визначити вплив різних політичних, соціальних і правових чинників на формування демократичних та ефективних практик управління територіями.

1.3. Політико-правові аспекти діяльності інституту місцевого самоврядування в Україні

Реформа місцевого самоврядування в Україні була б неможливою без цілісного нормативно-правового підґрунтя. Законодавчі акти, ухвалені протягом 2014–2020 років, сформували нову модель територіальної організації влади, змінили розподіл повноважень між державою та громадами, а також заклали основу для фінансової автономії місцевого рівня. Нормативно-правове забезпечення стало не лише юридичним каркасом, але й основним інструментом реалізації стратегічних цілей децентралізації, спрямованої на підвищення ефективності публічного управління, конкурентоспроможності регіонів та якості життя населення.

У вітчизняній науковій літературі, зокрема у працях Ю. Шемшученка, А. Пахарева, В. Куйбіди та А. Ткачука, підкреслюється важливість поєднання міжнародних стандартів із національними особливостями державного розвитку. Дослідники зазначають, що реалізація міжнародних принципів вимагає адаптації їх до українського правового поля та врахування історичних умов формування місцевого управління.

Особливе місце у міжнародних стандартах займає принцип субсидіарності, який передбачає, що владні повноваження повинні виконуватися на тому рівні, де це є найбільш ефективним і наближеним до громадян. Таким чином, функції, які громади можуть реалізувати самостійно, не повинні передаватися на вищі рівні влади. Втручання держави є допустимим лише у випадках недостатності ресурсів або спроможності органів місцевого самоврядування [12].

Не менш важливим є принцип деконцентрації, що передбачає передачу частини адміністративних повноважень центральної влади її територіальним підрозділам. Однак на відміну від децентралізації, така передача не супроводжується збільшенням автономії місцевих органів влади. Деконцентрація спрямована насамперед на покращення управлінської ефективності та доступності адміністративних послуг, утримуючи при цьому контроль держави над ключовими процесами.

Політико-правові засади діяльності місцевого самоврядування в Україні формуються на основі поєднання конституційних норм, спеціального законодавства та політичної практики, що визначає взаємодію державної влади й територіальних громад. Конституція України визнає місцеве самоврядування окремою формою публічної влади, що не входить до системи державної влади, а діє на принципах самостійності та відповідальності перед жителями громади [1]. Стаття 7 Конституції встановлює гарантії місцевого самоврядування, а стаття 140 деталізує права територіальних громад, визначаючи їх як первинних суб'єктів владних повноважень.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» 1997 року сформував правові основи створення й функціонування представницьких і виконавчих органів влади на місцях, окреслив компетенції органів самоврядування у різних сферах — від управління комунальною власністю до забезпечення соціально-економічного розвитку територій [3]. Реформа децентралізації, що розпочалася у 2014 році, поглибила ці положення через укрупнення громад, передачу додаткових управлінських функцій і фінансових

інструментів на місцевий рівень, що є важливим кроком до зміцнення реальної автономії громад [10].

Політична складова місцевого самоврядування проявляється у процесах формування місцевих рад та обрання голів територіальних громад, які здійснюють владні повноваження на основі прямого мандата виборців. Місцеві вибори стають важливим чинником розвитку політичного плюралізму та конкуренції, адже їх результати відображають запити населення і визначають політичні пріоритети громад [15]. Діяльність депутатського корпусу та виконкомів ґрунтується на принципах відкритості та участі, що сприяє підзвітності влади й посиленню ролі громадянського суспільства в ухваленні політичних рішень.

Важливою гарантією демократичного характеру місцевого врядування є система стримувань і противаг у взаємовідносинах державної влади й територіальних громад. Державні адміністрації здійснюють нагляд за законністю рішень органів місцевого самоврядування, що запобігає перевищенню повноважень та порушенню прав мешканців. Водночас впровадження інструментів прямої демократії — таких як громадські слухання, місцеві ініціативи, електронні петиції — розширює вплив населення на політичні процеси на місцевому рівні.

Особливої ваги політико-правові аспекти діяльності місцевого самоврядування набули в умовах воєнного стану. Закони України передбачають можливість утворення військових адміністрацій на територіях, де функціонування органів місцевого самоврядування ускладнене або неможливе через бойові дії. Така модель тимчасового управління зберігає цілісність державної влади та захищає населення, але не скасовує конституційних гарантій місцевого самоврядування [8]. Поступовий перехід громад до повноцінного самоврядування на деокупованих територіях є одним з ключових завдань державної політики після завершення активної фази війни.

Після 2014 року реформатори неодноразово підкреслювали, що без змін до Конституції повна імплементація децентралізації є обмеженою. Зокрема, не було

врегульовано питання інституту префектів та чіткої трирівневої системи адміністративно-територіального устрою. Хоча законопроект №2217-а так і не був остаточно ухвалений, його розроблення визначило подальші законодавчі зміни. Сама поява цього проєкту була важливою — вона заклала юридичні орієнтири, до яких пізніше адаптували спеціальні закони та підзаконні акти.

Розглянемо базові закони, які стали підґрунтям реформування місцевого самоврядування в Україні.

1. Закон «Про місцеве самоврядування в Україні».

Попри те, що закон був ухвалений ще у 1997 році, саме після 2014 року його положення почали активно коригуватися. Мета змін полягала у приведенні української моделі до європейських стандартів — автономії, підзвітності, прозорості та субсидіарності.

Зокрема, уточнено компетенцію виконавчих органів, розширено повноваження громад щодо управління комунальною власністю, встановлено чіткі рамки відповідальності органів місцевої влади за надання адміністративних, соціальних та житлово-комунальних послуг. Усі ці зміни не лише легалізували новий підхід до управління територіями, а й усунули дублювання функцій між адміністраціями та громадами.

2. Закон «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

Цей закон фактично запустив механізм формування спроможних громад. До його ухвалення Україна характеризувалася надмірною кількістю дрібних сільських рад і нерівномірним розподілом ресурсів, що унеможливлювало розвиток багатьох територій.

Документ визначив:

- алгоритм ініціювання та проведення об'єднання;
- вимоги до спроможності громад;
- формування органів управління в ОТГ;
- передачу громадам значної частини фінансових і адміністративних повноважень.

Унікальність закону полягає у добровільності процесу, що сприяло формуванню громад з урахуванням локальної ідентичності та реальних меж повсякденних зв'язків населення. Уже через два роки після запуску реформи кількість об'єднаних громад перевищила 600, а до 2020 року майже вся територія країни була покрита спроможними громадами.

3. Бюджетний кодекс та податкова реформа.

Бюджетна децентралізація стала ядром реформи. Внесення змін до Бюджетного кодексу у 2014–2015 роках привело до принципово нового розподілу доходів. Завдяки цьому громади отримали ряд переваг:

- 60% ПДФО — ключове джерело власних доходів;
- залишати у місцевих бюджетах єдиний податок, акцизний податок, плату за землю;
- медичну та освітню субвенції;
- право напряму отримувати інфраструктурну субвенцію та кошти ДФРР.

Такий підхід змінив логіку публічних фінансів: громади стали зацікавлені у розвитку локального бізнесу, залученні інвестицій, легалізації робочих місць. У багатьох територіальних громадах власні доходи після об'єднання зросли у 2–5 разів.

4. Закон «Про місцеві державні адміністрації»

Реформа передбачала чіткий поділ між функціями державного контролю та місцевого самоврядування. Закон визначає місцеві державні адміністрації як органи виконавчої влади, які не повинні дублювати функції громад. Після реформи їх роль зміщується у бік координації діяльності територіальних органів міністерств, забезпечення законності рішень місцевих рад та реалізації державних програм на місцях.

Таке розмежування усуває конфлікти між обласними/районними державними адміністраціями та громадами, які раніше часто конкурували за ресурси та повноваження.

Далі необхідно розглянути підзаконні акти та концепції як інструменти реалізації реформи.

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади (№333-р).

Це стратегічний документ, який визначив логіку реформи. У ньому окреслено ключові принципи, такі як:

субсидіарність — передача повноважень на найнижчий ефективний рівень;
спроможність — громада повинна мати ресурси для виконання власних функцій;

партиципація — залучення населення до процесів управління;

прозорість та підзвітність — відкритість бюджетів і рішень.

Концепція виконала роль своєрідної дорожньої карти, за якою пізніше розроблялися закони та урядові постанови.

2. Методика формування спроможних громад (Постанова КМУ №214).

Методика стала технічним інструментом для оптимального формування громад. У ній визначено головні умови формування громад, такі як мінімальна чисельність населення для ефективного управління, критерії транспортної доступності, вимоги до наявності базових інфраструктурних та соціальних об'єктів, економічну доцільність об'єднання.

Методика дозволила уникнути випадкового формування громад та забезпечити їхню відповідність стандартам ефективності.

3. Реформа адміністративно-територіального устрою (2020 рік)

Прийняття Постанови Верховної Ради №807-IX завершило структурну реформу територій. Створення 136 нових районів замість 490 дозволило оптимізувати управління державними структурами, скоротити адміністративні витрати, забезпечити ефективність роботи державних інституцій на середньому рівні, синхронізувати районний рівень із системою громад.

У такий спосіб українська модель управління стала набагато ближчою до європейської трирівневої системи.

Орієнтирами впровадження реформи децентралізації в Україні стала Європейська хартія як приклад міжнародно-правових стандартів.

Європейська хартія місцевого самоврядування стала не лише декларативним документом, а справжнім дороговказом. Україна зобов'язалася забезпечити реальну автономію органів місцевого самоврядування, достатні фінансові ресурси, пропорційні до обсягу повноважень, судовий захист прав громад, виборність місцевої влади, право громад асоціюватися для захисту своїх інтересів.

Вплив Хартії проявився у вимогах до прозорості бюджетів, участі громадян в ухваленні рішень (громадські слухання, бюджети участі) та відкритості діяльності органів влади.

Отже, комплекс ухвалених документів забезпечив:

- правову визначеність реформи;
- чіткий розподіл повноважень між державою та громадами;
- створення фінансових стимулів для розвитку територій;
- уніфікацію управлінських процесів;
- підвищення прозорості та підзвітності влади.

Завдяки цьому вдається уникнути хаосу при передачі повноважень, забезпечити ефективний контроль за законністю та сформувані системний підхід до розвитку територій.

Таким чином, політико-правові аспекти діяльності місцевого самоврядування в Україні визначаються поєднанням правових норм, демократичних принципів та реалій політичного життя. Ефективність місцевої влади залежить від рівня правової захищеності територіальних громад, їх фінансової та адміністративної спроможності, а також здатності забезпечити участь громадян у процесах ухвалення рішень. У сучасних умовах розвиток самоврядування є одним із ключових чинників державотворення, інтеграції України до європейського правового простору та побудови спроможної демократичної держави [12].

Висновки до 1 розділу:

У першому розділі було здійснено комплексний теоретико-методологічний аналіз місцевого самоврядування як політичного інституту, що сформувався

внаслідок багатовікової еволюції суспільних і управлінських практик. Дослідження генези місцевого самоврядування показало, що його витoki пов'язані з природним правом територіальних громад на самоорганізацію та управління власними справами. Важливу роль у становленні цього інституту відіграли європейські правові традиції, зокрема Магдебурзьке право, яке вперше надало громадам реальні інструменти автономного управління.

Аналіз праць класиків політичної та правової думки — А. де Токвіля, Р. Гнейста, Л. Штейна, О. Гірке, Й. Альтузіуса та інших — засвідчив, що місцеве самоврядування розглядається як важливий елемент демократичної системи, що поєднує в собі принципи децентралізації, участі громадян та ефективного управління. Теоретичні концепції, сформовані у працях цих учених, стали основою сучасних моделей місцевої демократії та вплинули на розвиток організаційних та правових механізмів у багатьох країнах.

У розділі було виокремлено дві ключові теоретичні парадигми — громадівську та державницьку, які по-різному трактують природу та функції місцевого самоврядування. Громадівська концепція виходить із визнання громад первинним суб'єктом влади, тоді як державницька розглядає місцеве самоврядування як форму виконання державних функцій на локальному рівні. Узагальнення цих підходів дозволило зробити висновок, що сучасні системи місцевого управління інтегрують елементи обох теорій, формуючи гнучкі моделі, здатні адаптуватися до соціально-політичних умов конкретної держави.

У межах дослідження також було охарактеризовано основні моделі місцевого самоврядування, що сформувалися у світі: федеративну, скандинавську, англійську, німецьку та французьку. Кожна з них має власні організаційні особливості та рівні автономії, проте спільним для всіх є прагнення забезпечити ефективність управління та участь громади у прийнятті рішень. Порівняльний аналіз цих моделей дав змогу визначити їхні переваги та недоліки, а також окреслити можливості їх адаптації до українських реалій.

Також було проаналізовано політико-правові засади функціонування інституту місцевого самоврядування, що дозволило виявити основні тенденції та

закономірності розвитку місцевої влади в Україні у контексті міжнародних стандартів. Дослідження міжнародно-правових норм засвідчило, що ключовим документом, який формує сучасну концепцію місцевої демократії, є Європейська хартія місцевого самоврядування. Саме вона закріплює принципи автономії, субсидіарності, фінансової спроможності та правової захищеності органів місцевого самоврядування. Ці положення стали основою реформ, що реалізуються в Україні з метою підвищення рівня демократичності, прозорості та ефективності управління.

У ході аналізу було встановлено, що українська модель місцевого самоврядування поступово наближається до європейських стандартів, хоча й зберігає низку особливостей, зумовлених історичною спадщиною, політичними умовами та адміністративною структурою держави. Конституційні норми та положення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначають правовий статус територіальних громад, їхні повноваження та механізми взаємодії з державними інституціями. Водночас реформа децентралізації, розпочата у 2014 році, істотно змінила систему публічного управління, забезпечивши громадам ширші можливості для самостійного вирішення питань розвитку територій. Отже, результати розділу 1 дозволяють стверджувати, що місцеве самоврядування є невід'ємним атрибутом демократичної держави та важливою формою реалізації публічної влади на місцях. Його ефективне функціонування залежить від поєднання історичних традицій, правових механізмів та сучасних методологічних підходів. Проведений аналіз дає змогу зробити висновок, що політико-правові аспекти місцевого самоврядування в Україні формують багаторівневу систему взаємодії держави, громади та органів публічної влади. Її розвиток підпорядкований європейським стандартам і спирається на комплекс реформ, спрямованих на підвищення ефективності управління, прозорості та відповідальності органів місцевої влади. Сформоване політико-правове підґрунтя є важливою передумовою для подальшого вдосконалення місцевого самоврядування та його адаптації до сучасних викликів і потреб територіальних громад.

РОЗДІЛ 2. РОЛЬ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ЗДІЙСНЕННІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

2.1. Вплив держави на розвиток місцевих самоврядних політичних процесів

Державна влада є основним інституційним механізмом, що формує політико-правове середовище для функціонування місцевого самоврядування в Україні. Конституція України закріпила місцеве самоврядування як окрему публічну владу, що не входить до системи державної влади, але при цьому взаємодіє з нею через механізми контролю, підтримки та співпраці. Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» чітко визначив організаційно-правові засади діяльності місцевих рад, виконавчих органів і сільських, селищних, міських голів, уточнюючи межі їхньої автономії та відповідальності [3].

Державна політика у сфері місцевого самоврядування є визначальною для формування та розвитку політичних процесів на місцевому рівні. Протягом тривалого часу після здобуття незалежності місцеві органи влади залишалися залежними від центрального бюджету, що обмежувало їхню самостійність у прийнятті рішень і перешкоджало створенню справді демократичних інститутів на місцях [16]. Лише реформа децентралізації, започаткована у 2014 році, започаткувала системні зміни, спрямовані на дерегуляцію державного впливу та передачу значної частини повноважень органам місцевого самоврядування.

Одним із найважливіших аспектів державного впливу є фінансова політика. Держава розширила дохідну базу місцевих бюджетів, передавши громадам частину ПДФО, плату за землю, акцизний податок, податок на нерухомість та інші власні надходження. Унаслідок цього місцеві бюджети за 2015–2023 роки зросли в середньому утричі, що створило умови для активного розвитку громад, модернізації інфраструктури та підвищення рівня надання послуг [29]. Держава також продовжує підтримувати громади через субвенції на освіту, охорону здоров'я, соціальні програми та регіональний розвиток.

Не менш важливою сферою державного впливу є нормативне забезпечення. Держава визначає державні стандарти якості послуг, які громади повинні забезпечувати незалежно від рівня розвитку їхніх економік. Такий підхід дає змогу гарантувати соціальну справедливість та рівність умов доступу населення до освіти, охорони здоров'я, адміністративних послуг і соціального захисту [14]. Водночас держава забезпечує методичний супровід та підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування через національні та міжнародні програми, що сприяє професіоналізації муніципального управління [20].

Суттєвим напрямом впливу є формування механізмів політичної підзвітності місцевої влади. Держава закріпила процедури проведення місцевих виборів, встановила інститути громадських слухань, консультацій, права на звернення та електронні петиції, тим самим стимулюючи розвиток політичної культури та залучення громадян до процесів ухвалення рішень.

З огляду на це можна говорити про посилення муніципальної демократії як основи політичного зростання суспільства.

Потрібно враховувати й те, що державний вплив проявляється у сфері безпеки та управління ризиками, що особливо актуально в умовах війни. Держава забезпечує правові механізми діяльності військових адміністрацій, координацію гуманітарних програм і фінансування відновлення інфраструктури, пошкодженої внаслідок агресії проти України. Місцеве самоврядування стало ключовим учасником процесів евакуації населення, логістичного забезпечення, організації волонтерських рухів, що свідчить про новий рівень партнерства між державою та громадами [18].

Фінансові, правові та організаційні інструменти державного впливу формують умови для розвитку самоврядних політичних процесів і водночас забезпечують їхню відповідність загальнонаціональним інтересам. Саме збалансованість державного регулювання й самостійності громад сприяє становленню ефективної, демократичної, стійкої системи місцевого врядування в Україні, що відповідає європейським цінностям і стандартам [17].

Суттєвим напрямом державної політики є трансформація системи надання адміністративних послуг. Впровадження мережі центрів надання адміністративних послуг (ЦНАПів) стало однією з найбільш успішних реформ у взаємодії держави та органів місцевого самоврядування. Завдяки державній програмі «U-LEAD з Європою» десятки громад отримали сучасні ЦНАПи, обладнані цифровими сервісами та доступними для всіх категорій населення. Це наблизило послуги до громадян, підвищило швидкість їх отримання та зменшило корупційні ризики [28]. Подібні зміни відповідають європейській практиці, де держава виконує роль гаранта стандартів, а громади — безпосередніх виконавців.

Важливим у діяльності держави залишається забезпечення кадрової спроможності місцевого самоврядування. Довгий час якість управлінських рішень в Україні обмежувалася низьким рівнем професійної підготовки працівників місцевих органів влади та браком можливостей для їх системного навчання [14]. Сьогодні ж функціонує мережа центрів підвищення кваліфікації, онлайн-курсів з муніципального управління, тренінгових програм, у тому числі реалізованих за підтримки Ради Європи, Програми розвитку ООН і ЄС [21]. Держава формує вимоги до кваліфікації службовців, впроваджує прозорі конкурси, оцінку результатів діяльності, стимулюючи професіоналізацію публічної служби.

Державний вплив є важливим і в контексті забезпечення територіальної цілісності та безпеки. Після початку повномасштабної військової агресії Росії проти України у 2022 році місцеве самоврядування зіткнулося із загрозами, до яких не було готове інституційно. Уряд ухвалив низку рішень щодо тимчасового утворення військових адміністрацій у громадах, які опинилися в зоні бойових дій або на деокупованих територіях [8]. Така форма державного втручання демонструє гнучкість системи управління та здатність держави забезпечувати безперервність влади, захист населення, евакуацію й логістичну підтримку.

Таблиця 2.1.

Вплив держави на розвиток місцевих самоврядних політичних процесів

Сфера впливу держави	Механізм/Інструмент впливу	Зміст впливу	Вплив на місцеві політичні процеси
Законодавча і нормативна база	Конституція України, Закони України («Про місцеве самоврядування в Україні», Бюджетний кодекс тощо), постанови КМУ	Встановлення правових засад діяльності, визначення повноважень, відповідальності та гарантій самоврядування.	Формує легітимність, рамки та правила гри для всіх учасників місцевого політичного процесу
Фінансова та бюджетна політика	Міжбюджетні трансфери, державні субвенції, регулювання місцевих податків та зборів	Визначення фінансової спроможності громад, стимулювання розвитку або дотування певних сфер.	Впливає на пріоритети місцевої політики, інвестиційну привабливість та незалежність громади у прийнятті рішень.
Адміністративно-територіальний устрій	Реформа децентралізації, утворення та ліквідація громад (ОТГ), зміна меж районів	Оптимізація системи управління, укрупнення територіальних одиниць.	Змінює суб'єктів політики (новий склад рад, нові центри прийняття рішень), масштаби управління та рівень конкуренції.
Державний нагляд та контроль	Контроль за законністю рішень ОМС, діяльність прокуратури, тимчасові державні адміністрації (під час воєнного стану)	Забезпечення дотримання Конституції та законів України, захист загальнонаціональних інтересів.	Обмежує абсолютну автономію, забезпечує правопорядок, але може сприйматися як втручання в самостійну діяльність.
Кадрова політика та державна служба	Законодавство про службу в органах місцевого самоврядування, професійна підготовка кадрів	Встановлення вимог до професійності, етики та компетенції посадових осіб.	Впливає на якість управління, довіру населення до влади та ефективність реалізації місцевої політики.
Демократичні стандарти та участь	Законодавство про місцеві вибори, громадські слухання, електронні петиції, доступ до публічної інформації	Встановлення мінімальних стандартів прозорості та участі громадян у прийнятті рішень.	Сприяє розвитку громадянського суспільства, підвищує підзвітність місцевої влади та залученість мешканців до політичного життя.

У післявоєнній перспективі державна політика відіграватиме ключову роль у відновленні територій. Вже сьогодні розробляються багаторівневі програми відбудови інфраструктури, залучення міжнародних інвестицій та грантів, підтримки бізнесу у громадах, що зазнали руйнувань. Держава створює національні реєстри пошкодженого майна, цифрові платформи прозорого розподілу коштів, зокрема «Rebuild Ukraine», де громади подають проекти на фінансування за підтримки міжнародних партнерів. Це є підтвердженням, що держава системно модернізує підходи до управління та взаємодіє з громадами як із рівноправними учасниками відновлення країни.

Оцінюючи вплив держави загалом, можна стверджувати, що вона формує стратегічні орієнтири розвитку системи місцевого самоврядування: від підвищення інституційної спроможності та фінансової автономії до цифровізації публічних послуг і гарантування національної безпеки. При цьому держава поступово відходить від надмірної централізації і переходить до моделі партнерства з громадами, де місцеве самоврядування отримує більше свободи дій, але також і більше відповідальності перед громадянами та законом [12]. Саме така збалансована система взаємодії держави і громади є необхідною умовою для сталого розвитку демократичного устрою в Україні.

2.2. Роль громадянського суспільства у здійсненні місцевого самоврядування в Україні

Вивчення наукових джерел щодо сутності та ідей громадянського суспільства дозволяє визначити громадянське суспільство як постійно функціонуючу організацію (інститут) людей об'єднаних спільними ціннісними орієнтирами, навколо самостійно обраних моральних та політичних цілей, яке гарантує силою правових механізмів (Основного закону та інших НПА) кожній людині вільний вибір свого економічного буття, утверджує пріоритет прав людини, виключає монополію однієї ідеології, одного світогляду, гарантує свободу совісті.

Громадянське суспільство є потужним джерелом відновлення й гуманізації суспільства й держави. Для громадянського суспільства не характерна диктаторська форма правління, а лише демократичний режим, при якому громадянське суспільство тісно взаємодіє з державою.

Громадянське суспільство базується на ринковій економіці, а ринкова економіка передбачає наявність різноманітних форм власності. Тобто, економічною основою громадянського суспільства є власність, в усій багатоманітності її форм. В Україні створено базові правові засади розвитку громадянського суспільства, склалася мережа громадських інститутів, завдяки яким суспільне життя набуло ознак громадянського суспільства.

Реалізація стратегічного курсу на інтеграцію до Європейського Союзу, забезпечення всебічного входження України у європейський політичний, економічний і правовий простір, утвердження загальноєвропейських цінностей та стандартів потребує утвердження України як країни з розвиненою демократією наявності дієвого демократичного громадського контролю.

З метою сприяння подальшій інтеграції України в ЄС, розвитку багатоукладної економіки, яка дозволить сформувати надійне економічне підґрунтя громадянського суспільства та суспільного прогресу, необхідним є вжиття органами державної влади наступних заходів: залучення представників асоціацій роботодавців, профспілок, малого та середнього бізнесу та інших громадських інституцій до розробки та обговорення проектів нормативноправових актів з питань суспільного розвитку.

У свою чергу ОГС мають докласти більше зусиль для посилення своїх управлінських можливостей; інформування громадськості та державних органів про свою діяльність і досягнення. Необхідним є подальше створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини на всіх рівнях освіти та у всіх складниках освіти, що дасть змогу громадянам краще розуміти та реалізувати свої права в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, брати активну участь у

суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено забезпечувати захист, утвердження та розвиток демократії.

Громадянське суспільство є фундаментальним елементом розвитку місцевого самоврядування, що забезпечує взаємозв'язок між владою та населенням, формує середовище громадської активності, контролю й участі. Його інститути сприяють реальному втіленню принципів демократії на місцевому рівні, адже саме громада — первинна ланка публічної влади — визначає потреби та пріоритети власного розвитку [19].

Після реформ децентралізації в Україні посилюються механізми залучення населення до процесів управління, що забезпечило підвищення рівня довіри до влади й ефективності ухвалених рішень. Участь громадян реалізується через систему локальної демократії: громадські слухання, збори жителів, місцеві ініціативи, молодіжні ради, консультативні органи, електронні звернення та інші форми діалогу громади й влади. Саме ці механізми формують політичну культуру участі, долаючи пострадянську пасивність та сприйняття влади як зовнішньої сили.

Важливе місце у розвитку демократичної участі займає «бюджет участі», який дає мешканцям право пропонувати проекти й контролювати їхню реалізацію коштом місцевого бюджету. У 2023–2024 роках такі інструменти застосовувалися у понад 230 громадах України, що дозволило профінансувати тисячі проєктів: від освітніх і медичних до екологічних та культурних [11]. Це не лише сприяє покращенню благоустрою та послуг, а й формує відповідальність за результат — мешканці бачать прямий вплив своєї активності на якість життя.

Громадські організації відіграють особливу роль у контролі за діяльністю місцевої влади та протидії корупції. Вони здійснюють громадські моніторинги, ініціюють аудит ефективності бюджетних програм, відстежують прозорість закупівель, оцінюють роботу депутатів місцевих рад [16]. Ця взаємодія є прикладом «горизонтальної» підзвітності, коли влада відповідає не лише перед державою, але й перед громадою. З огляду на це, представники громадянського

суспільства стали невід’ємними учасниками формування локальних політик, а їхні пропозиції часто включаються до стратегій розвитку територіальних громад.

Суттєвим фактором також є «цифровізація громадської участі». Платформи електронної демократії, зокрема «Дія», «Е-дем», онлайн-голосування за проекти, консультації через соціальні мережі, розширили можливості залучення жителів до ухвалення рішень незалежно від місця проживання чи фізичних обмежень [12]. Це особливо важливо для молоді, ВПО та людей з інвалідністю, які раніше мали обмежений доступ до політичної участі. Цифрові інструменти також сприяють підвищенню прозорості діяльності влади, адже у відкритому доступі є бюджети, засідання рад, проекти рішень.

Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році роль громадянського суспільства зростає ще більше. Волонтерські рухи, благодійні фонди, ініціативні групи стали першим фронтом допомоги: забезпечували оборону, евакуацію населення, медичну підтримку, відновлення критичної інфраструктури. В багатьох громадах саме активні громадяни координували гуманітарні штаби, інтегрували внутрішньо переміщених осіб, організовували безпекові заходи. Така мобілізація довела, що сильне громадянське суспільство здатне підтримати функціонування держави в умовах надзвичайних загроз.

Не менш значущим є формування локальних ідентичностей — усвідомлення мешканцями власної спільності та відповідальності за долю громади. Поширення локальних брендів, розвиток молодіжної політики, охорона історико-культурної спадщини, підтримка креативних індустрій формують позитивний імідж громад і мотивують жителів до активності [17].

Становлення самоврядної спільноти — це не лише інституційні зміни, а й зміна світогляду, в якому людина відчуває себе не об’єктом управління, а його суб’єктом.

Загалом громадянське суспільство стало потужним чинником демократизації місцевого врядування в Україні. Саме його активність визначає глибину децентралізації: чим вищий рівень участі громадян — тим стійкіші інститути самоврядування. У результаті посилилась комунікація між владою та

громадою, підвищилась якість управлінських рішень, зросла підзвітність та прозорість влади, що сприяє ефективному розвитку територій та інтеграції України у європейський демократичний простір [12].

Таким чином, взаємодія держави та громадянського суспільства створює комплексну систему, де законодавчі гарантії, фінансова підтримка та контроль з одного боку, та активна участь громадян, громадських організацій та ініціативних груп з іншого забезпечують ефективне функціонування місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів та підвищення якості життя населення.

Висновок до 2 розділу:

Розділ 2 присвячений комплексному аналізу ролі держави та громадянського суспільства у формуванні та реалізації сучасної моделі місцевого самоврядування в Україні. Проведене дослідження дозволило встановити, що ефективність місцевого самоврядування значною мірою залежить від збалансованої взаємодії між інститутами державної влади та громадськими структурами, які разом формують умови для сталого розвитку територіальних громад.

Важливим результатом правових змін стало розмежування власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування, що сприяє підвищенню їхньої відповідальності в межах компетенції. Разом із тим, реформа бюджетної децентралізації створила підґрунтя для формування фінансово спроможних громад, здатних самостійно реалізовувати інвестиційні проєкти та забезпечувати якість послуг на місцевому рівні. Розвиток ЦНАПів, цифровізація управлінських процесів і професіоналізація кадрів стали важливими складовими покращення інституційної спроможності місцевої влади.

У розділі також було виявлено проблеми, що стримують повноцінне функціонування місцевого самоврядування в Україні: подвійність системи управління через паралельну діяльність державних адміністрацій, нерівномірність фінансової бази громад, кадрові дисбаланси та необхідність подальшого вдосконалення законодавства. Проте загальна тенденція розвитку

свідчить про поступове утвердження принципів демократичного врядування, посилення ролі громад і зміцнення їхньої автономії.

По-перше, визначено, що держава відіграє ключову роль як гарант конституційних засад місцевого самоврядування. Саме через нормативно-правове регулювання, бюджетну політику, механізми державного нагляду і контролю держава забезпечує передбачуваність, стабільність та правову визначеність у діяльності органів місцевого самоврядування. Реформа децентралізації, започаткована у 2014 році, стала наймасштабнішим кроком у посиленні автономії територіальних громад, створенні умов для ефективного управління ресурсами та розширення їх повноважень. Водночас залишаються актуальними проблеми недостатньої фінансової спроможності окремих громад, нерівномірності податкової бази, а також потреба у вдосконаленні державного контролю, що має стати не репресивним, а партнерським та спрямованим на запобігання порушенням.

По-друге, встановлено, що громадянське суспільство є невід'ємним чинником розвитку демократії участі на місцевому рівні. Інструменти громадської участі — громадські слухання, консультативні органи, бюджети участі, електронні петиції, локальні ініціативи — поступово формують нову культуру управління, у якій мешканці виступають не пасивними спостерігачами, а активними суб'єктами прийняття управлінських рішень. Зростання кількості громадських організацій, ініціативних груп та волонтерських рухів, особливо після 2014 та 2022 років, свідчить про посилення ролі суспільства у контролі над владою, формуванні локальних політик і реалізації соціально значущих проєктів.

По-третє, важливою тенденцією є розвиток партнерства між державними структурами, органами місцевого самоврядування та громадським сектором. Таке партнерство проявляється у спільному плануванні місцевого розвитку, реалізації програм безпеки, соціальної підтримки, молодіжної політики, екологічних ініціатив. В умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови роль цього партнерства ще більше зростає, адже саме взаємодія влади і громад

забезпечує оперативність прийняття рішень, мобілізацію ресурсів, прозорість та підзвітність.

По-четверте, дослідження показало, що цифровізація стає новим інструментом взаємодії між громадянами та владою. Платформи «Дія», «Відкрите місто», локальні системи електронного врядування підвищують доступність послуг, скорочують бюрократичні процедури та роблять процеси прийняття рішень більш прозорими. Однак цифровий розрив між громадами і низький рівень цифрових компетентностей окремих груп населення залишаються викликами, які потребують системної політики з боку держави.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що ефективність місцевого самоврядування в Україні визначається не лише обсягом повноважень, делегованих державою, а й рівнем залучення громадян та громадських інституцій у процеси управління. Держава формує правове та інституційне підґрунтя, а громадянське суспільство забезпечує демократичну легітимність та контроль за діяльністю органів влади. Взаємодія цих двох складових є запорукою стійкого розвитку територіальних громад, підвищення якості публічних послуг та зміцнення демократії на місцевому рівні.

РОЗДІЛ 3. РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

3.1. Запозичення зарубіжного досвіду реформування в умовах України

Реформування місцевого самоврядування в Україні, розпочате у 2014 році, значною мірою спиралося на досвід країн Європейського Союзу, передусім Швеції та Польщі, які продемонстрували високу результативність децентралізаційних процесів. Швеція має одну з найстаріших у Європі систем муніципального врядування, що характеризується максимальним наближенням послуг до громадян та високою автономією муніципалітетів [24]. Польща ж стала прикладом швидкої модернізації місцевої влади в умовах посткомуністичного розвитку, що особливо актуально для України через схожі історичні та політичні передумови реформування [27].

Шведська модель місцевого самоврядування базується на принципі субсидіарності, відповідно до якого кожне питання вирішується на максимально наближеному до населення рівні. Саме муніципалітети Швеції відповідають за такі ключові сфери, як освіта, соціальні послуги, охорона здоров'я, житлове будівництво, планування території та екологічний контроль. Вони мають право встановлювати власні податки, що формує високий рівень фінансової автономії. Цей досвід підкреслює важливість відповідальності громад за власний розвиток і був активно адаптований в Україні під час формування бюджетної децентралізації [24].

Польська система місцевого врядування стала для України не менш важливим орієнтиром, оскільки Польща, як і Україна, здійснювала трансформацію з централізованої моделі управління. Відновлення гмін у 1990 році стало стартом глибокої реформи, яка передбачала передачу на місцевий рівень широких повноважень у сфері соціальної політики, управління освітою, комунальною інфраструктурою та місцевими фінансами. Польські гміни отримали право самостійно формувати бюджет розвитку, залучати інвестиції,

управляти комунальними підприємствами, що стало зразком для передачі подібних функцій українським громадам після створення ОТГ.

Запровадження децентралізації в Україні чітко відображає прагнення інтегрувати найкращі елементи цих моделей. Українські громади отримали розширені фінансові повноваження, можливість напряду управляти місцевими ресурсами, застосовувати інструменти стратегічного планування та залучати громадян до прийняття рішень [24]. Значним досягненням стало збільшення частки місцевих податків у доходах громад, що відповідає шведським підходам, а також реорганізація системи територіального управління за зразком польського поділу повноважень між рівнями влади.

Особливе значення має перехід України до партисипативних механізмів, що дозволяють громадянам впливати на політику громади. Введення бюджетів участі, петицій, громадських слухань та прозорого доступу до публічної інформації є прямим наслідком адаптації демократичних практик Швеції та Польщі [25]. Це сприяє формуванню відповідального громадянського суспільства та підвищує якість муніципальних рішень.

Важливо підкреслити, що трансформація місцевого самоврядування в Україні не є механічним копіюванням іноземних моделей. Україна здійснює селективну адаптацію, враховуючи власні соціально-економічні умови, адміністративні традиції та виклики, зокрема військову агресію та необхідність відновлення інфраструктури у післявоєнний період. Водночас приклади Швеції та Польщі підтверджують: стійкий розвиток місцевого врядування можливий лише за умов поєднання демократичних процедур, сильної фінансової основи та підзвітності влади перед громадою [26].

Таким чином, досвід скандинавських та центральноєвропейських країн став ключовою передумовою концептуального переосмислення ролі територіальних громад в Україні та формування нової моделі публічного управління, яка орієнтується на європейські стандарти демократичного врядування, ефективності, прозорості та соціальної відповідальності. Такий підхід забезпечує якісно новий рівень політичної участі, відкриває перспективи

сталого розвитку регіонів і гармонізує українську систему місцевого самоврядування із загальноєвропейськими практиками.

Впровадження реформи місцевого самоврядування в Україні відображає прагнення країни до розвитку демократичних інститутів, покращення якості публічних послуг та зміцнення взаємодії між державою і місцевими громадами. Ця реформа є важливим кроком до відмови від централізованої системи, яка панувала раніше, та до наближення країни до європейських стандартів управління. Зарубіжний досвід у цій сфері здебільшого охоплює правові та господарські аспекти діяльності органів місцевого управління, інтегруючи напрацювання в галузі права, політології, соціології, економіки та філософії (К. Граверс, В. Лі, Я. Собшак, Г. Штимпфл, Х. Шоллер, Б. Яновська-Дебська та інші). У цих дослідженнях місцеве управління розглядається як механізм, що забезпечує жителям можливість вирішувати важливі для них питання в межах повноважень відповідних органів. Науковці також підкреслюють його значення для реалізації громадянських інтересів на місцевому рівні за умови створення державою необхідних умов: фінансування, правової бази, чіткого визначення компетенцій та мінімізації бюрократичного втручання.

Вітчизняні дослідження в сфері місцевого управління розвиваються у двох основних напрямках. Перший із них представлений роботами таких провідних учених, як А. Ант, М. Гринишин, Н. Камінська, П. Любченко, С. Могильний, Ю. Панейко, С. Трохимчук та інших. Ці науковці акцентують увагу на історичному аналізі розвитку місцевого управління в різних країнах світу, що дозволяє адаптувати до українських умов різні моделі, такі як англосаксонська, 43 континентальна та комбінована системи. Другий напрям досліджень спрямований на адаптацію елементів представницької демократії, запозичених із міжнародного досвіду, до реалій України, а також на розробку рекомендацій для реформування місцевого управління (Х. Дейнега, П. Матвієнко, В. Пархоменко, О. Перевознікова, Л. Рибчинська та інші). Водночас політичний аспект місцевого самоврядування все ще залишається недостатньо дослідженим, оскільки основна

увага приділяється правовим підходам, що зосереджуються на муніципальному праві, що ускладнює розкриття цього явища в межах політологічної науки.

Запозичення зарубіжного досвіду реформування місцевого самоврядування в Україні є системним та багатогранним процесом, що відбувається з урахуванням національних особливостей та потреб місцевого розвитку. Україна орієнтується на моделі таких держав, як Швеція і Польща, які продемонстрували значні успіхи у формуванні дієвої системи муніципального управління. Ключовими стали принципи субсидіарності, фінансової автономії, прозорості, публічності та залучення громадян до процесів прийняття рішень [26].

Значним напрямом адаптації зарубіжних практик стало реформування інституційної структури місцевого самоврядування в Україні. Подібно до польської моделі, було проведено чітке розмежування повноважень між органами місцевого та державного рівнів, що сприяло зниженню навантаження на центральні органи влади та посиленню відповідальності громад. Формування виконавчих комітетів як окремих від рад структур підтримує демократичний механізм ухвалення рішень та забезпечує політичну підзвітність [29].

Другим важливим напрямом стало посилення фінансової самостійності територіальних громад. За аналогією з шведською системою, громади отримали право розпоряджатися частиною податків, зокрема ПДФО, акцизним податком та місцевими зборами [26]. Це дало можливість територіальним громадам формувати бюджети розвитку й інвестувати у модернізацію інфраструктури. Після старту децентралізації частка власних доходів у бюджетах громад зросла на 30–60 %, що дозволило реалізовувати амбітні проєкти у сферах освіти, медицини, ЖКГ та культури [29].

Важливим елементом запозичення є впровадження механізмів залучення громадян до управління місцевими справами. Україна активно застосовує практики громадських слухань, місцевих ініціатив, електронних петицій та бюджетів участі, що є невід’ємними інструментами локальної демократії у Швеції та Польщі [27]. У 2024 році бюджет участі був реалізований більш ніж у 230 громадах України, в межах якого профінансовано понад 3000 локальних

проектів [31]. Це сприяє формуванню відповідальної громади та зміцненню довіри населення до влади.

Також активно впроваджується цифровізація управлінських процесів. Україна наслідує шведську модель розвитку електронного самоврядування, модернізуючи ЦНАПи, розширюючи доступ до адміністративних послуг онлайн і запроваджуючи цифрові реєстри [34]. Платформа «Дія» стала прикладом високого рівня цифрової взаємодії громадян з органами місцевої влади, що суттєво знижує корупційні ризики.

Важливу роль відіграє й розвиток міжмуніципального співробітництва за польським зразком. Об'єднання ресурсів декількох громад дозволяє забезпечити надання якісних соціальних послуг, організацію транспортного сполучення, поводження з відходами та впровадження інфраструктурних проєктів, недоступних для однієї громади. На кінець 2023 року в Україні налічувалося понад 900 таких договорів, що підтверджує активне укорінення цієї європейської практики [31].

Окрім організаційних змін, значна увага приділяється професіоналізації посадових осіб місцевого самоврядування. За підтримки міжнародних програм, зокрема U-LEAD з Європою, посадовці проходять навчання із стратегічного планування, бюджетування, кризового управління та впровадження цифрових сервісів [29]. Це сприяє підвищенню інституційної спроможності громад.

Таблиця 3.1.

Порівняльна характеристика моделей місцевого самоврядування

Критерій	Швеція	Польща	Україна (після реформ)
Фінансові повноваження	Високі: власні податки, широкі бюджети	Середні: значна частка державних трансфертів	Зростають: збільшення частки ПДФО, акцизу та місцевих податків
Участь громадян	Розвинена електронна демократія	Локальні ініціативи на рівні гмін	Громадські слухання, петиції, бюджети участі
Міжмуніципальне співробітництво	Високий рівень інтеграції	Чітко організовані союзи гмін	Динамічний розвиток: понад 900 договорів

Таким чином, адаптація європейських підходів у реформі місцевого самоврядування в Україні є цілісним і результативним процесом. Україна не копіює моделі теперішніх країн-лідерів, а адаптує їх відповідно до національних умов. Запозичення найкращих практик сприяє підвищенню прозорості влади, зміцненню місцевої демократії, розвитку економічного і людського потенціалу територій, що є важливим кроком на шляху інтеграції до європейського політичного та правового простору.

3.2 Вектори реформування місцевого самоврядування у Вінницькій області

Процес реформування різних галузей є одним із найважливіших елементів політичного життя України. Водночас такі зміни часто супроводжуються численними труднощами, зокрема через брак досвіду в політиків і переважно декларативний характер нововведень. Це призводить до того, що значна кількість реформ залишається на рівні теоретичних обґрунтувань або передвиборчих обіцянок. Додатково, зміни, ініційовані попередніми урядами, часто зупиняються на півдорозі або взагалі відхиляються на користь нових політичних підходів.

Ця ситуація має певну схожість із класичними теоріями реформ, які розглядали такі мислителі, як Алексіс де Токвіль, Едмунд Берк та Джеремі Бентам. Бентам вважав, що нові закони, прийняті під час реформ, можуть призводити до втрати балансу між інтересами суспільства та держави. Алексіс де Токвіль висловлював застереження щодо того, що реформи можуть створити нерівність у суспільстві, а Берк наголошував на необхідності врахування як теоретичних, так і практичних аспектів реформування для забезпечення стабільного розвитку держави. Натомість марксистки наполягали на радикальних змінах як єдиному ефективному способі досягнення прогресу.

Вінницька область є яскравим прикладом впровадження реформ децентралізації та запозичення зарубіжного досвіду в Україні. У регіоні було створено численні об'єднані територіальні громади, які отримали автономію у

формуванні бюджетів, плануванні розвитку інфраструктури та наданні соціальних послуг [34].

Реформи у Вінницькій області охоплюють декілька ключових векторів розвитку, які ґрунтуються на принципах фінансової спроможності, стратегічного планування та прозорості управління. Завдяки фінансовій децентралізації частка власних доходів у місцевих бюджетах області зросла більш ніж удвічі, що дозволило громадам самостійно визначати напрями використання коштів та запускати проекти розвитку соціальної і транспортної інфраструктури [33]. У 2023 році такі громади, як Вінницька, Барська, Жмеринська та Гайсинська, змогли спрямувати значну частину бюджету на оновлення доріг, покращення теплопостачання у школах, будівництво ЦНАПів та розвиток медичних послуг на рівні первинної ланки [35]. Велика увага приділяється й трансформації суспільного простору — реалізуються проекти з благоустрою парків, створення молодіжних центрів та зон активного відпочинку. Це сприяє як покращенню умов життя мешканців, так і формуванню привабливого інвестиційного іміджу територіальних громад.

Важливим аспектом реформ у Вінницькій області є запровадження інструментів залучення громадян до ухвалення рішень, що відповідає найкращим практикам польської та шведської моделей муніципального врядування. Зокрема, механізм «бюджету участі» успішно функціонує у Вінницькій міській територіальній громаді вже понад 7 років: щорічно мешканці подають від 50 до 100 проектів, з яких 25–40 перемагають і переходять до реалізації. У 2024 році на такі ініціативи було спрямовано понад 14 млн грн, що дало змогу профінансувати облаштування спортивних майданчиків, STEM-лабораторій у школах, туристичних маршрутів, підвищення енергоефективності будівель та заходів із безпеки дорожнього руху [33]. В інших громадах області активно впроваджується електронна демократія: мешканці можуть залишати звернення, реєструвати петиції, голосувати онлайн через регіональні цифрові платформи, що значно підвищує підзвітність влади та зменшує корупційні ризики. Розвиток громадського контролю проявляється і в діяльності дорадчих

органів — громадських рад, молодіжних парламентів, консультативних груп, що забезпечують постійний діалог між владою та громадянами і сприяють прийняттю рішень на користь спільноти.

Одним із найуспішніших прикладів реформи місцевого самоврядування у Вінницькій області є Хмільницька міська територіальна громада, що активно впроваджує заходи щодо модернізації сфери охорони здоров'я та розвитку економіки. У результаті децентралізації громада змогла залучити понад 60 млн грн інвестицій на розвиток санаторно-курортної інфраструктури, що сприяло створенню нових робочих місць та посиленню туристичного потенціалу регіону [35]. Крім того, коштом місцевого бюджету були модернізовані амбулаторії та розширена мережа сімейної медицини, що забезпечило зручність і доступність медичних послуг для жителів громади.

Тульчинська міська громада є прикладом успішного розвитку культурно-туристичної сфери, що стало можливим завдяки стратегічному плануванню та активній співпраці з громадянським суспільством. Масштабна реконструкція палацу Потоцьких, який є одним із символів регіону, привела до збільшення туристичних потоків, проведення міжнародних фестивалів та культурних заходів, що позитивно вплинуло на місцевий бізнес та сферу послуг. Громада реалізувала низку проєктів у партнерстві з міжнародними організаціями, зокрема з ЄС, у напрямі модернізації системи освітлення, розвитку велоінфраструктури та популяризації спадщини як інструменту економічного зростання [35].

Не менш показовим є досвід Ладижинської територіальної громади, де пріоритетом став розвиток промислового потенціалу та енергетичної безпеки. Завдяки партнерству органів місцевого самоврядування з бізнес-структурами та міжнародними інституціями громада змогла модернізувати комунальну інфраструктуру й реалізувати проєкти з покращення системи водопостачання та енергоефективності. Важливо зазначити, що бюджет розвитку громади зріс майже втричі порівняно з 2016 роком, що свідчить про зростання її фінансової спроможності та ефективність управлінських рішень [33]. Активне залучення

місцевої молоді через молодіжні центри та освітні програми сприяє формуванню інноваційного середовища та підвищенню соціальної згуртованості.

Таким чином, приклади Хмельницької, Тульчинської та Ладижинської громад демонструють, що децентралізація в області не лише забезпечила фінансову та управлінську автономію, а й активізувала розвиток економічного потенціалу, впровадження цифрових сервісів, підвищення якості життя населення та всебічне залучення громадян до процесу ухвалення рішень. Це свідчить про стале зростання інституційної спроможності територіальних громад, формування сучасних стандартів місцевого врядування та поступовий перехід на європейську модель муніципального управління, що відповідає загальним євроінтеграційним цілям України.

Для забезпечення подальшого посилення спроможності територіальних громад Вінниччини необхідно зосередити увагу на удосконаленні механізмів стратегічного планування та міжмуніципальної взаємодії, що сприятиме ефективнішому використанню фінансових і ресурсних можливостей регіону [32]. Важливо активізувати залучення громад до участі у програмах розвитку, спрямованих на модернізацію інфраструктури, посилення інвестиційної привабливості та впровадження інноваційних підходів до управління економічним потенціалом територій.

Особливу роль відіграє поглиблення співпраці місцевої влади з громадськими організаціями та бізнесом, що дозволить розширити можливості для громадської участі у прийнятті управлінських рішень і підвищити прозорість діяльності органів влади. Продовження цифрової трансформації управлінських процесів, розширення спектра електронних послуг, а також розвиток кадрового потенціалу МСВ, зокрема шляхом партнерства з освітніми та міжнародними проєктами, є важливими умовами зміцнення стійкості громад в умовах викликів воєнного часу.

Висновки 3 розділу:

Розділ 3 магістерської роботи був присвячений аналізу процесів реформування місцевого самоврядування в Україні у контексті європейського

досвіду, а також оцінці перспектив розвитку місцевої влади на прикладі регіонального виміру, зокрема Вінницької області. Узагальнення результатів дослідження дозволяє зробити кілька ключових висновків.

По-перше, порівняльний аналіз показав, що успішні моделі місцевого самоврядування — польська та шведська — ґрунтуються на принципах субсидіарності, широкої автономії громад, фінансової самостійності та ефективності управлінських структур. Україна в процесі реалізації реформи децентралізації активно інтегрує ці підходи, що проявляється у формуванні спроможних територіальних громад, перегляді системи повноважень та модернізації місцевого управління.

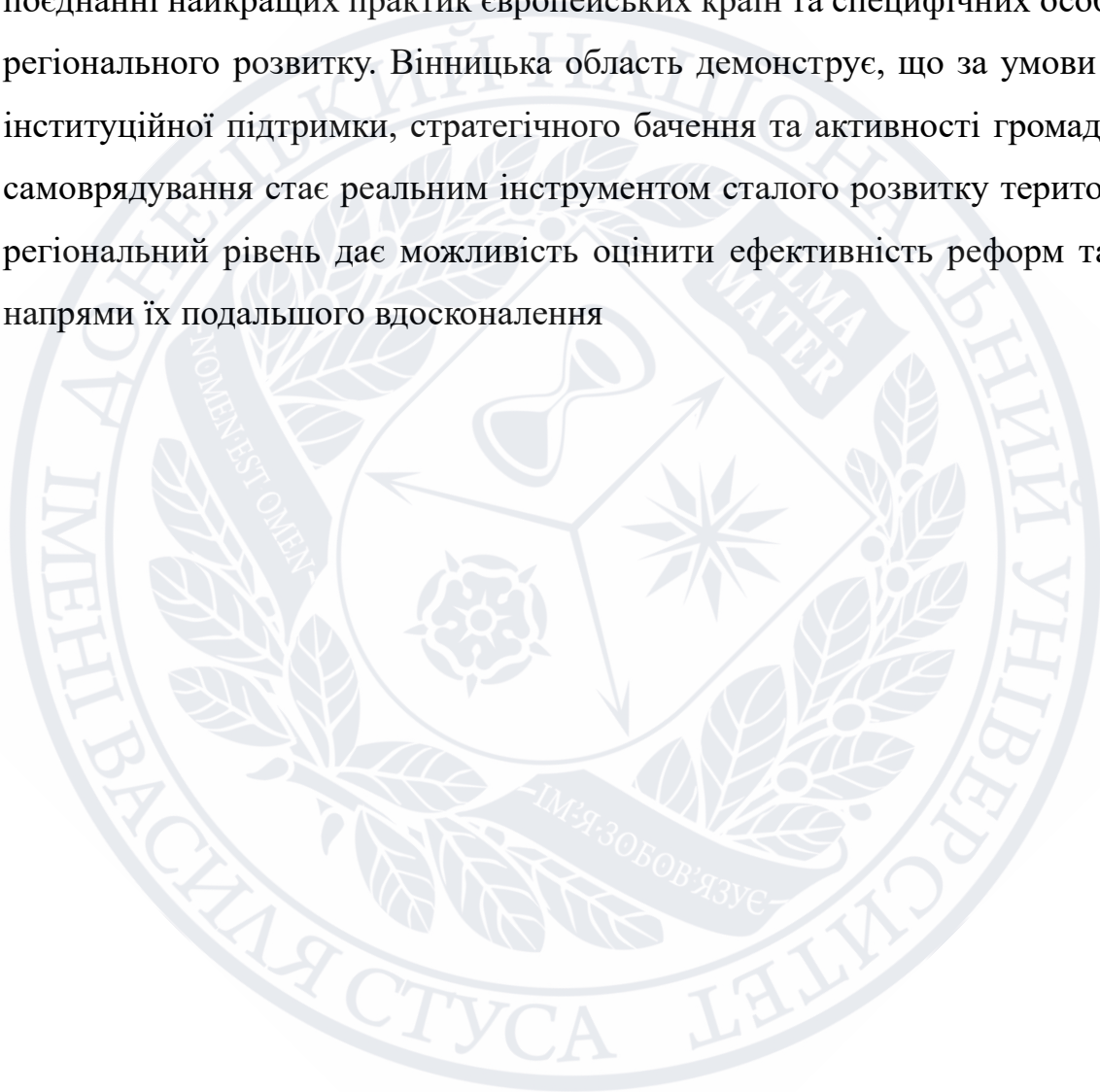
По-друге, аналіз українських реалій доводить, що ключовими векторами подальшого розвитку місцевого самоврядування мають стати: інституційне зміцнення громад, удосконалення фінансової бази, цифровізація публічного управління, підвищення якості кадрової політики та оптимізація системи взаємодії між органами державної влади й місцевими органами самоврядування. Особливої актуальності ці процеси набувають у контексті євроінтеграції та післявоєнної відбудови.

По-третє, включення у дослідження регіонального виміру — зокрема аналізу стану та перспектив розвитку місцевого самоврядування у Вінницькій області — дозволило продемонструвати практичну реалізацію реформи в умовах конкретного регіону. Результати свідчать, що Вінниччина стала одним із найбільш успішних прикладів впровадження децентралізації завдяки активній позиції громад, високому рівню міжмуніципальної співпраці та ефективному управлінню ресурсами. Особливо показовими є такі аспекти, як розвиток ЦНАПів, модернізація інфраструктури, зростання інвестиційної привабливості та підвищення якості муніципальних послуг.

По-четверте, регіональний аналіз підтвердив, що адаптація зарубіжного досвіду можлива лише з урахуванням соціально-економічних умов регіону, кадрового потенціалу громад та їхньої фінансової спроможності. У випадку Вінницької області спостерігається позитивна динаміка становлення

спроможних громад, проте зберігаються виклики, пов'язані з нерівномірністю ресурсної бази, потребою в підвищенні кваліфікації управлінських кадрів, розвитком стратегічного планування та забезпеченням стабільності місцевих бюджетів.

Отже, узагальнюючи результати розділу 3, можна стверджувати, що реформування місцевого самоврядування в Україні має ґрунтуватися на поєднанні найкращих практик європейських країн та специфічних особливостей регіонального розвитку. Вінницька область демонструє, що за умов належної інституційної підтримки, стратегічного бачення та активності громади місцеве самоврядування стає реальним інструментом сталого розвитку територій. Саме регіональний рівень дає можливість оцінити ефективність реформ та виявити напрями їх подальшого вдосконалення

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було з'ясовано, що місцеве самоврядування в Україні є результатом тривалої історичної еволюції інститутів народовладдя, які сформувалися під впливом європейських традицій, зокрема муніципальної автономії, та ідей децентралізації влади. Теоретико-методологічне дослідження дозволило визначити місцеве самоврядування як політичний інститут, що має комплексну природу та забезпечує організацію публічної влади на рівні територіальних громад. Аналіз політико-правових основ функціонування місцевого самоврядування в Україні показав, що нормативно-правове забезпечення, яке активно вдосконалюється з 2014 року, створює умови для підвищення самостійності громад, розширення їхніх фінансових можливостей і відповідальності за власний розвиток.

Важливим результатом дослідження стало визначення ролі державної влади та громадянського суспільства у зміцненні місцевої демократії. Встановлено, що держава залишається ключовим суб'єктом формування політики децентралізації, однак якість її реалізації значною мірою залежить від активності інститутів громадянського суспільства, здатних забезпечити дієвий контроль, участь жителів громад у прийнятті важливих рішень і формування нової культури управління.

Порівняльний аналіз шведської та польської моделей місцевого самоврядування довів, що саме комбінація фінансової децентралізації, чіткого розподілу повноважень між рівнями влади та високого рівня громадської участі сприяла їх успішності. Вивчення таких практик є надзвичайно цінним для України, адже дозволяє уникнути управлінських помилок і запровадити найбільш ефективні інструменти розвитку територій. Дослідження засвідчило значний потенціал для подальшого використання зарубіжного досвіду, однак із врахуванням українських соціально-політичних умов, впливу воєнних загроз і необхідності адаптації до національної правової системи.

Окрему увагу було приділено аналізу особливостей розвитку місцевого самоврядування у Вінницькій області, яка є одним із регіональних лідерів реформи децентралізації. Встановлено, що ефективне стратегічне планування, розвиток електронного врядування, залучення громадян до управління та активне партнерство з міжнародними програмами забезпечили високу інституційну спроможність громад області. Позитивний досвід Гніванської, Тульчинської, Ладижинської та Хмільницької міських громад свідчить про значний потенціал регіонального самоврядування у забезпеченні сталого розвитку, підвищенні якості послуг та зміцненні демократичного врядування в умовах воєнних викликів.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що трансформація місцевого самоврядування в Україні відбувається у напрямі посилення ролі територіальних громад як ключових суб'єктів публічної влади. Реформа децентралізації демонструє свою результативність, проте її подальша успішність залежатиме від удосконалення правових механізмів, розвитку кадрового потенціалу органів місцевого самоврядування, розширення форм громадської участі та впровадження інноваційних управлінських практик, апробованих у країнах Європейського Союзу. Це забезпечить підвищення якості життя населення та сприятиме євроінтеграційним прагненням України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. (ратифікована Україною 15 липня 1997 р.).
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР.
4. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV.
5. Закон України «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 р. № 1508-VII.
6. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VIII.
7. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII.
8. Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» від 3 лютого 2015 р. № 141-VIII.
9. Постанова Кабінету Міністрів України № 214 від 1 квітня 2014 р. «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад».
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р від 1 квітня 2014 р. «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні».
11. Батанов О. В. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми теорії та практики. – Київ: Юридична думка, 2014.
12. Баймуратов М. О. Європейські стандарти місцевого самоврядування. – Одеса: Фенікс, 2016.
13. Борденюк В. І. Децентралізація влади: теорія та практика. – Київ: НАДУ, 2015.
14. Василенко І. А. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації. – Київ: Центр учбової літератури, 2018.

15. Ганущак Ю. І. Реформа територіальної організації влади в Україні. – Київ: Софія-А, 2015.
16. Жаліло Я. А. Децентралізація публічної влади в Україні. – Київ: НІСД, 2016.
17. Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2010.
18. Кравченко В. В. Місцеве самоврядування в Україні. – Київ: Атіка, 2019.
19. Лелеченко А. П. Децентралізація в Україні: досягнення та виклики. – Київ: НАДУ, 2020.
20. Малиновський В. Я. Публічне управління: навч. посіб. – Київ: Атіка, 2018.
21. Пухтинський М. О. Територіальна організація публічної влади в Україні. – Київ: НАДУ, 2017.
22. Токвіль А. де. Про демократію в Америці / пер. з фр. – Київ : Основи, 1999.
23. Батанов О. В., Баймуратов М. О. Європейські стандарти місцевого самоврядування. – Київ : Юридична думка, 2016.
24. Куйбіда В. С., Ткачук А. Ф. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. – Київ : Либідь, 2018.
25. Шемшученко Ю. С. Конституційне право України : підручник. – Київ : Юрінком Інтер, 2020.
26. Ганущак Ю. І. Децентралізація влади: європейський досвід та українські реалії. – Київ : Софія-А, 2015.
27. Національний інститут стратегічних досліджень. Децентралізація влади: кращі європейські практики та їх впровадження в Україні : аналіт. доповідь. – Київ, 2019.
28. Рада Європи. Місцева демократія в Україні : офіційний аналітичний звіт. – Київ, 2020.
29. Програма «U-LEAD з Європою». Аналітичні матеріали з розвитку місцевого самоврядування.

30. Міністерство розвитку громад та територій України. Матеріали реформи децентралізації.

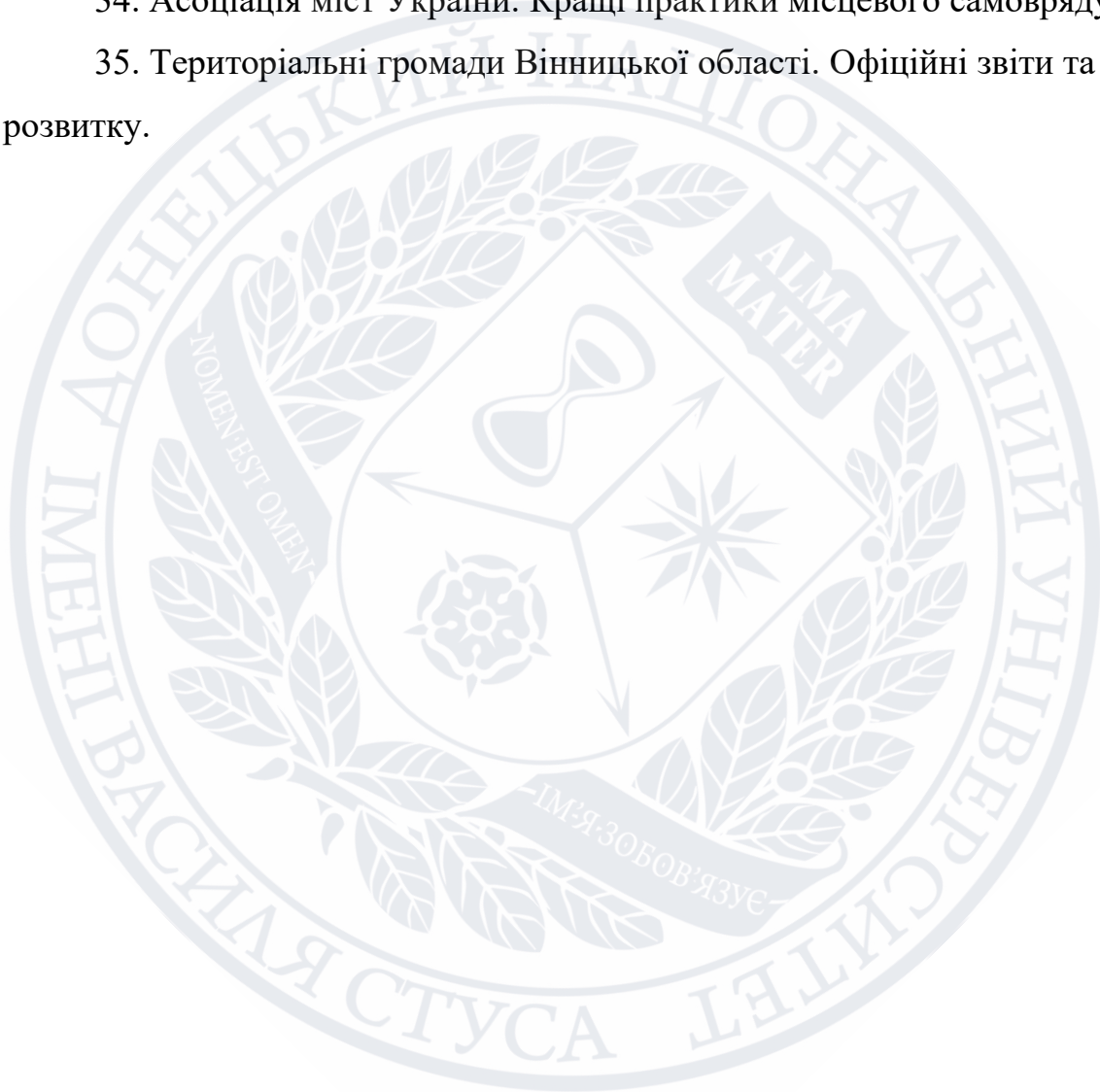
31. Національний інститут стратегічних досліджень. Аналітичні доповіді з питань децентралізації.

32. Стратегія розвитку Вінницької області на період до 2027 року.

33. Вінницька обласна рада. Офіційні звіти та аналітичні матеріали.

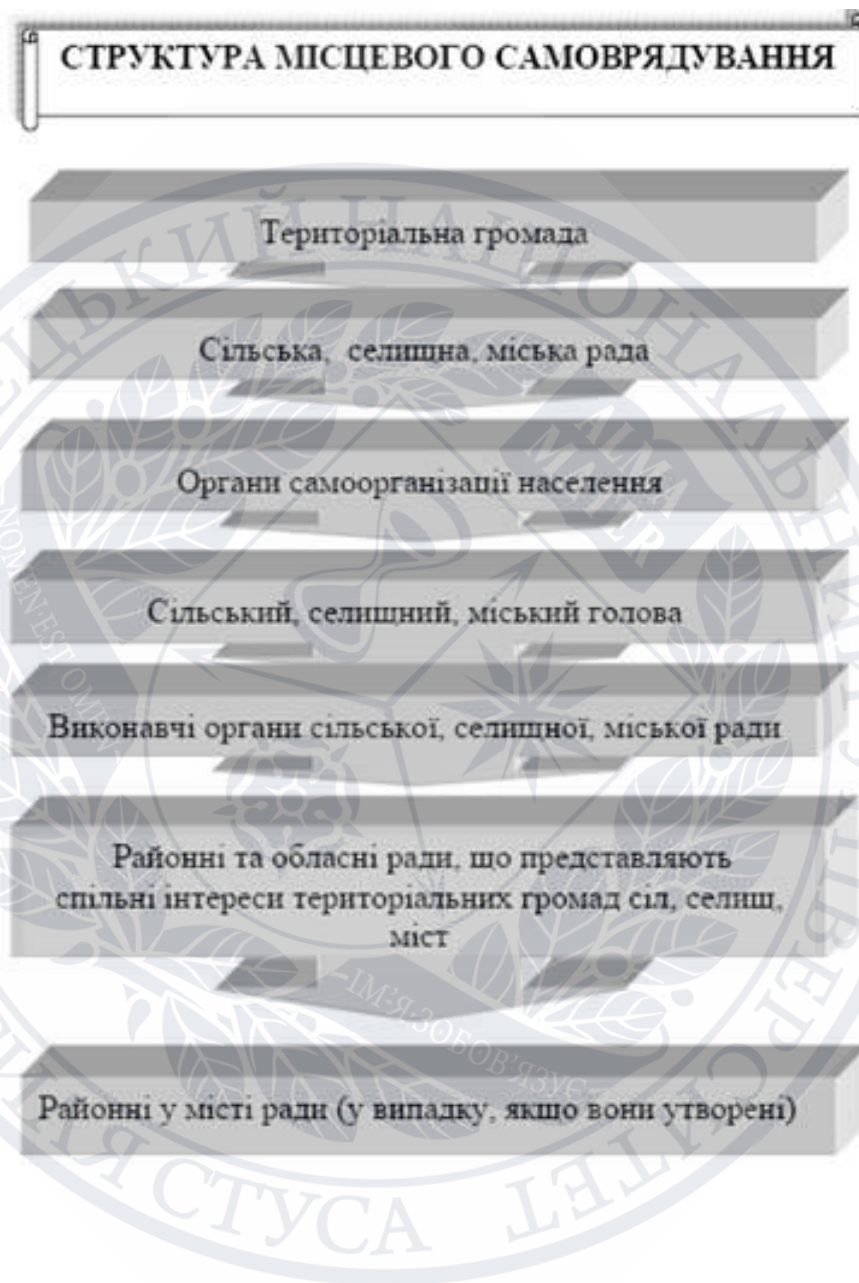
34. Асоціація міст України. Кращі практики місцевого самоврядування.

35. Територіальні громади Вінницької області. Офіційні звіти та програми розвитку.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток Б

Динаміка укладання договорів міжмуніципального співробітництва за роками

